

7. Тураева З.Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) / З.Я. Тураева. – М. : Высшая школа, 1979. – 220 с.

8. Французская литература 1945–1990 / [ред. Н.И. Балашов, Т.В. Балашова]. – М. : Наследие, 1995. – 928 с.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри української і
зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Мазохою Г.С.*

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2014 року

УДК 821.161

Микола Корпанюк
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ – БУДИТЕЛЬ

Наукова розвідка присвячена внескові Михайла Максимовича в розвиток національного романтичного просвітницького будительства. У статті аналізується будительство як науковий, мистецький та освітянський рух, що ґрунтувався на романтичних засадах світоглядних, естетичних, патріотично-визвольних, громадянських цінностей, спрямованих на пробудження самосвідомості народу, самоповаги, розуміння потреби визволення з колоніальної залежності. Детально висвітлено специфіку власне українського будительства, а також особливості й результати будительської діяльності М.Максимовича.

Ключові слова: Михайло Максимович, просвітництво, романтизм, будителі, наука, література, фольклор, мова, історія.

Научная статья посвящена анализу вклада Михаила Максимовича в развитие национального романтического

просветительского будительства. В статье анализируется будительство как научное, художественное и образовательное движение, основанное на романтическом мировоззрении, а также на эстетических, патриотических, гражданских ценностях, цель которых – пробуждение самосознания народа, самоуважения, понимания необходимости освобождения от колониальной зависимости. В деталях описана специфика будительства в Украине, а также особенности и результаты будительской деятельности М. Максимовича.

Ключевые слова: Михаил Максимович, просветительство, романтизм, украинские будители, наука, литература, фольклор, язык, история.

The investigation is devoted to the contribution of Mykhailo Maksymovych in the development of national romantic educational awakening movement. The article analyzes awakening movement as scientific, educational and artistic movement that was based on the principles of romantic, philosophical, aesthetic, patriotic, civil values, aimed at awakening consciousness of people, their self-esteem, understanding, needs of liberation from colonial dependence. The specificity of Ukrainian awakening movement, the peculiarities and the results of M. Maksymovych's activities are revealed in details.

Key words: Mykhailo Maksymovych, education, romanticism, evokers, science, literature, folklore, language, history.

Незважаючи на те, що переоцінити роль Михайла Максимовича в історії української культури просто неможливо (йдеться і про внесок митця у становлення романтичного типу мислення в Україні, і про поступ фольклористичного руху, і про розвиток національної ідеї), на сьогодні однак бракує наукових розвідок, які б об'єктивно і всебічно висвітлювали його діяльність. Вартісними у цьому контексті залишаються студії С. Єфремова, а також праці Ю. Луцького, І. Лімборського, Т. Бовсунівської. Утім, усі вони лише принагідно стосуються творчої діяльності М. Максимовича. Мета пропонованої статті – проаналізувати внесок Михайла Максимовича в розвиток національного романтичного просвітницького будительства.

Будителі – діячі наукового, мистецького, освітянського руху на засадах романтичних світоглядних, естетичних,

патріотично-визвольних, громадянських цінностей, спрямованих на пробудження в широких верствах свого народу самосвідомості, самоповаги, розуміння потреби визволення з колоніальної залежності та віри в спроможність досягти цю мету.

Рух будителів слов'янських підколоніальних народів у першій половині XIX ст. – це, як казав С. Єфремов, національне відродження, що «проходило під прапором романтизму» [1, с. 318]. Під знаком романтизму й народності проходило й українське пробудження після загальнонаціональної катастрофи 1764–1784 років, коли через недбальство козацько-церковної верхівки наша нація втратила державність, волю, правоустрій, власні освіту, культуру – ті, хто сторіччями захищався й боровся проти кріпосницького рабства, стали кріпосними, бо дозволили своїм світським і церковним зверхникам, за їхні вигоди в Московській імперії, продати Україну, народ і свободу. Тому після цього загальнонаціонального шоку, що завершився вигнанням козацтва з України, кріпаччиною, в опозиційних колах до влади цариці Єкатерини II народжуються «Історія русів», доробок Г. Сковороди, викривальні оди В. Капніста. Діти, онуки тих, хто продавав Україну, усвідомили глибину історичної помилки попередників і розпочали нове національне відродження в підмурівках якого, окрім зазначених духовних надбань, талановито і свідомо виплекані «Енеїда» І. Котляревського, граматики О. Павловського, І. Могильницького, потужна пастирсько-громадська діяльність в Галичині та Закарпатті єпископів Івана Снігурського, Андрія Бачинського, фольклористичний та історіографічний рухи на всьому українському етнічному обширі.

У підросійській Україні рух відродження через наукову, літературну, музичну, театральну, малярську, фольклористично-етнографічну, історико-пошукову діяльність здійснювали переважно представники козацьких старшинських родів, до яких належав і М. Максимович, а в Галичині, Закарпатті – грекокатолицьке духівництво. Створений в «Історії русів», поезії Г. Сковороди, В. Капніста сатиричний антиобраз Московської імперії як світу зла, беззаконня, корупції й

нелюдяності став досить популярним і історично гострим в «Енеїді» І. Котляревського, комедіях і романах Г. Квітки-Основ'яненка, В. Наріжного; завершився руйнівними для неї, імперії, «Мертвими душами», «Ревізором» М. Гоголя, поемою «Сон» і громадянсько-політичною лірикою Т. Шевченка. Це – своєрідна літературна помста завойовникам-руїнникам українськості.

Будучи вихованим у національно-патріотичному дусі, М. Максимович, працюючи в Московському університеті своє романтичне українофільство проявив збиранням козацьких літописів (мав список «Історії Русі») та української усної народної творчості. Надрукована ним збірка «Малоросійські пісні» у 1827 році, її всеслов'янський розголос не лише принесла славу ботанікові Максимовичу, але й допомогла молодому вченому досить глибоко зрозуміти вагу і значення рідного слова для розвитку літератури, потреби наукового аналізу історії національного письменства й спрямування своїх висновків для потреб сучасного життя рідного народу.

Він піднесено у передмові до цієї збірки висловлює впевненість, що «Настав, здається, той час, коли зрозуміють справжню ціну народності [4, с. 111], що пам'ятки фольклору, «в яких глибоко виражена народність – це пісні, в яких бринить душа, переповнена почуттями, казки, в яких відбита народна фантазія. У них бачимо легендарність, повір'я, звичаї, мораль і часто події дійсні, котрі в інших пам'ятках не збереглись» [4, с. 111].

Звернувши увагу читачів на жанрово-змістові особливості зібраних ним пісень, М. Максимович підкреслює, що треба вибірувати, аналізувати, друкувати й вивчати фольклорні твори різних жанрів, бо вони збагачують мову літератури, її сюжети, тому в нову, романтичну, добу «кращі наші поети» звертаються до них, відмовляються від чужих, бо лише на засадах рідного розвиток літератури відповідатиме духові народності, заглушеному запозиченим.

Із становленням нашої українськомовної літератури та тиском на неї з боку російських реакційних сил, недовіри до можливості її подальшого розвитку, як колонізаторів,

так і своїх прихвостнів різних інсинуацій довкола неї, М. Максимович, глибоко чутливий до слави й величі предків, до великої історії, культури українців, наділений гострим розумом і талантом універсалізму, попри визначні здобутки в галузях наукової ботаніки, зоології, викладацькі успіхи в Московському університеті, з 1827 року, йдучи за покликом розуму й серця, все більше занурюється в гуманітарні науки: фольклористику, історію літератури, власне історію України, мовознавство, народознавство, краєзнавство. Він у суперечках, полеміках із норманістами, скептиками, великодержавниками (російськими і польськими) все наполегливіше боронить право України та українців бути повнокровними нацією, країною у своєму минулому, теперішньому, а не московською чи польською провінцією, як усе більше зумисне фальшуючи факти стверджувала офіційна імперська пропаганда та її адепти.

Збирання та вивчення українських історичних документів, літописів, пам'яток літератури, фольклору, вивчення давньої архітектури переконали М. Максимовича, що їх оприлюднення, подальше дослідження дасть досить вагомий поштовх до серйозних наукових узагальнень. Полеміка і різні позанаукові висновки, суперечки довколо «Слова про Ігорів похід», надрукованого О. Мусінім-Пушкіним у 1800 році, переконали нашого вченого, що історію Московії поза добою Петра I російська інтелігенція не знає, що у неї стійкі викривлені переконання про безплідне варварство на теренах Київської Русі в Середньовіччі, тому так агресивно і скептично сприймаються будь-які позитиви з Української цивілізації, котрі некладаються в їхні твердження. Першим і серйозним науковим ударом М. Максимовича по псевдотеоріях московських скептиків, норманістів і реакціонерів щодо України був комплекс його праць про «Слово о полку Ігоревім», у яких він довів, що поема написана наприкінці XII століття, а не є підркокою з XVIII, що створена вона в межах сучасної України, зокрема Чернігово-Сіверщини, що написана тодішньою книжною українською мовою, що мова тодішніх князів – це мова сучасних українців – українська, що

психологія зображених у творі героїв-князів – це етнопсихологія українців, що ця пам'ятка значно вплинула на подальший розвиток української давньої літератури ставши єднальним містком поміж киеворуським княжим героїчним епосом-билинами – та українським козацьким героїчним епосом-думами. Війна проти М. Максимовича російських скептиків і норманністів Н. Польового, О. Сенковського, Ф. Булгаріна, М. Погодіна та інших супротивників лише загартувала його, спрямувала на різнобічний підхід до вивчення національної історико-культурної минувшини.

Погодившись стати першим ректором Київського університету, котрому була відведена царем роль центру російщення Правобічної України, М. Максимович з М. Гоголем домовилися, що цей заклад стане за їхньої діяльності, центром національного відродження. Усі його наміри, задуми і кроки, спрямовані на розвиток просвітницько-наукової, проукраїнської діяльності в Києві, глушилися московською владою й підштовхнули ректора до відставки з цієї посади у 1835 році, кризи зі здоров'ям і так званого «почесного заслання» ученого зі всеслов'янським ім'ям на власний хутір.

Набутий досвід у «Слово»-знавчій науковій праці (він комплексно вивчив зміст твору, його зв'язок з часом появи, письменством тієї доби, мову пам'ятки, переклав її прозово російською мовою та поетично українською, прокоментував багато «темних» місць у поемі, тощо) учений відстоює потребу спеціального вивчення історії Києворуської держави, архітектурних і літературних пам'яток, їх мови в університетах. Свої розвідки друкує в російських виданнях, у Галичині, доводячи необхідність академічного дослідження минулої спадщини, потреби застосувати слов'яноцентричний підхід до неї.

Етапним для нашої історії явищем був друк ученим у 1839 році підручника «История древней русской словесности. Часть I», у якому він охарактеризував дохристиянські вірування, міфологію, усну народну творчість, книжну літературу України Х–ХІІІ сторіч. Ввід М. Максимовичем в академічне вивчення студентами університету курсу давньої

української літератури – це подвиг і зразок свідомого науково-патріотичного служіння своєму народові, його національно-визвольній меті.

Різнобічно студіюючи «Повість минулих літ» Нестора-літописця, твори двадцяти семи письменників з Княжої доби, вчений впевнився і довів, що є основами нашої національної літератури, розвиток якої не переривався в Україні впродовж Х–ХІХ сторіч. Він обґрунтував шляхи та напрями розвитку її в Козацьку добу, входження в нову ХІХ ст., розвинув вчення про перехідні етапи в літературному процесі та взаємодію в творчості письменників традицій і новаторства. За приклад плідної взаємодії старого й нового письменства брав творчий доробок І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, галицьких класицистів і романтиків. Питомо українськими романтиками, котрі поглибили й розвинули тематику та поетику своїх попередників-романтиків, вважав М. Гоголя та Т. Шевченка.

Яскраво вираженим доробком науково-просвітницької творчості М. Максимовича є його праці з історії України та мовознавчі. Він як аналітик і систематик виділив чотири історичні доби в нашій історії: Княжу, Києворуську, Литовську, Козацьку й Новітню. Окрім окреслення та характеристики основних етапів, найвідоміших і малознаних постатей історичних діячів, учений на документальних засадах описав історичну роль широких мас простих українців у національно-визвольній боротьбі, становленні та розвитку козацтва, гайдамацтва; охарактеризував роль церковних братств як вагомих осередників розвитку освіти, книгодрукування, оборони православ'я. Створені ним історичні портрети князів Острозьких, П. Конашевича-Сагайдачного, П. Могили, Б. Хмельницького та інших церковних і світських діячів надихали сучасних ученому науковців, їх послідовників на поглиблене різнобічне дослідження української минувшини. М. Максимович признавався, що він не зосереджується на різнобічних детальних монографічних вивченнях питань, які вивчає, а свідомо напрацьовує для послідовників теми, проблеми, події, факти, окреслюючи їх документальними, джерельними напрацюваннями та власними висновками.

Етапним явищем у нашій філології є мовознавчі напрацювання вченого. Вони переконали наукову, творчу освітню громадськість, що українська мова окрема, самостійна (вчений спростував теоретичну версію чеського вченого Й. Дóбровського), а не діалект російської чи польської. Що вона має власну історію розвитку й побутування в усіх суспільних верствах упродовж більш ніж 1000 років; що нею створенівласна книжна й усна літератури, що їй притаманні власні закони саморозвитку, відбиті у фонетиці, граматиці, стилістиці, лексиці; що становлення та розвиток нової літератури рідною для українців мовою – найвагоміший аргумент її живучості та потреби розвиватися не лише на побутовому рівні, але й на художньому, науковому. У рецензії-розвідці «Про червоноруські вірші» на альманахах галицьких романтиків-будителів «Русалка Дністровая» він ще раз наголошує на потребі сучасним письменникам вивчати рідну мову за усними народними пам'ятками, розмовною практикою українців, щоб вони йшли у власній діяльності шляхом слов'ян, які «усвідомили безцінність своєї народності й так завзято за неї вхопились» [5, с. 118]. Право на розвиток рідної мови та літератури, освіти нею він відстоював у науковій дискусії з московським ученим М. Погодіним, і українським русифікатором М. Юзифовичем, висунувши власну версію етимологічного правопису української мови, щоб ним підкреслити успадкованість сучасною мовою напрацювань від мови книжної літератури Х–XVIII ст. Цей варіант правопису не сприйняли в Україні, бо переміг правопис, що ґрунтується на фонетичних принципах, але обґрунтовані Максимовичем вимоги та закони потреби систематизації лексики, розвитку вчення про граматичний, фонетичний склад мови, їх описи, узагальнення лягли в основу академічного дослідження мовних питань. Шляхом ученого пішли тодішні романтики, митці і науковці, зокрема А. Метлинський, М. Костомаров, О. Бодянський, І. Срезневський, галицькі вчені М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич, А. Могилянський, М. Устиянович і їхні послідовники, котрі вивчали і відстоювали старожитність і перспективність рідної мови.

Полемізуючи з П. Кулішем, М. Максимович на тлі досягнень нової національної літератури відстоював безпосередню причетність до її розвитку і Миколи Гоголя, щирим приятелем якого залишився до кінця днів своїх. Він першим охарактеризував творчість Т. Шевченка як таку, що ґрунтувалася на засадах християнського гуманізму, національних традицій і власної громадянської позиції. Завдяки цим засадам і поетичному генієві поета, – наголошував учений, – вона досягла світового рівня.

Учений, долаючи матеріальні нестатки, хвороби увесь свій період життя та праці в Україні, спрямував на терени національного відродження. Не маючи дозволу на видання наукових часописів, газет, він в альманахах «Киевлянин», «Украинец» започаткував розвиток жанру наукової періодики в Україні, друкуючи в них ті розвідки, котрі несли нові знання про нас з гуманітарних галузей, освіти. Цю ж роль виконували і його науково-популярні праці для недостатньо освічених і, навпаки, добре освічених людей, які поглиблювали відомі на той час знання з життя рослин, тварин: «Систематика растений» (1831), «Сокращённая система животного царства» (1831); «Книга Наума» (1833); «Размышления о природе» (1833, 1847). «Книга Наума про Божий світ» вводить читачів в розуміння взаємозв'язку астрономії, кліматології та природи і практичного використання набутих знань.

Наукові нариси «Сказання про стародавніх людей Київської землі», «Звідки походить Руська земля за Несторовим літописом» започаткували не лише знайомство широких верств народу з давньою своєю історією, але і її дослідження, вивчення з проукраїнських наукових засад послідовниками ученого, серед яких В. Антонович, М. Драгоманов.

Для потреб початкових і недільних шкіл для дорослих учених написав «Краткий букварь для русского народа» (1854), котрий мав успіх у Подніпрові, дав поштовх до створення своїх підручників П. Кулішем, Т. Шевченком, іншими освітніми діячами України.

Фольклористично-народознавчі видання: «Малоросійські пісні» (1827), «Українські народні пісні» (1834), «Збірник

українських пісень» (1849), «Дні і місяці українського селянина» (1856), як і історико-красознавчі студії про Волинь, Київ, Переяслав і Переяславщину, Золотоношу, Бубнівську сотню заклали підвалини академічних досліджень і оприлюднення напрацьованого для поглиблення знань українців про себе, утвердження у нашій свідомості вагомості самопізнання, а через нього самоповаги, а далі й аналізу закономірностей розвитку реального життя та його причин.

Історико-наукові факти ставали для М. Максимовича, як і інших наших науковців-романтиків: М. Маркевича, А. Метлинського, М. Костомарова, І. Срезневського, П. Куліша, Я. Головацького, І. Вагилевича джерелом літературного натхнення. Він також написав кілька десятків віршів українською та російською мовами, переклав рідною низку псалмів, «Слово про Ігорів похід». Для дітей написав російською казки, зокрема «Веселі злидні», «Марко Багатий».

Прагненням якомога більше зробити для рідного народу, розвитку нашої науки, шкільництва, культури вчений керувався впродовж усього свого життя, фахово і наполегливо захищаючи істину, знання, правду, національну гідність від псевдотеорій, псевдоідей, наклепів і недружніх кроків з боку російських і польських великодержавників. Він щиро підтримав П. Куліша у виданні ним часопису «Основа», І. Вагилевича у виданні україномовної газети «Дневник руський» (1848), молодих учених, які, надихаючись його енергією та знаннями, стали окрасою нашої науки – Івана Вернадського, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Василя Маслія. Дбаючи про створення в Україні потужних науково-дослідних осередків, розробив програму Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Був редактором першого тому видання її «Пам'яток», редагував історико-археологічні праці І. Фундукля, «Русскую беседу» тощо, активно рецензував праці вчених з України, Росії, Слов'янщини.

Учений добивався дозволу на заснування у Києві Наукового товариства імені князя Острозького, але йому не дозволили. Лише згодом, після його смерті, послідовники та

його учні організували Наукове товариство імені Нестора-літописця і видавали науковий часопис «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца».

Михайло Драгоманов у некролозі вченого назвав Михайла Максимовича «цілим історико-філологічним факультетом» в українській науці, освіті, культурі. І мав для цього усі підстави, бо у своїх урочистих промовах по закінченні Новгород-Сіверської гімназії, «Промови про російську освіту, проголошеній на [Московському] університетському зібранні» (1832), промові «Про участь і значення Києва в загальному житті Росії» (1834, 1837) учений розвивав думки про потреби подальшого розвитку освіти та охоплення нею усіх широких верств народу.

Амальгамний характер [2, с. 223] нашої літератури дошевченківського періоду, творцем якої був і М. Максимович, наглядно ілюструє її просвітницько-будительську спрямованість на засадах романтичної ідеології та естетики. Такий вираз мають і гуманітарні науки, бо вони мали спільну мету: відродити українця, українство, Україну. У цьому їхня сила, історична вагомість і духовна вартість як національних підвалин у новітній історії нашого народу, їхньому націєцентризмі, напрацьованому в умовах московської колоніальної руйнівної ідеології та практики, аморфізму суспільного життя та розуміння завдань і ролі освіти, культури, мистецтва.

На цьому історичному тлі якраз переконливо виразняється життєвий і науковий подвиг Михайла Максимовича як типового романтика-будителя, котрий «сприяв побудові цих підвалин» [3, с. 43].

Отже, своєю різнобічною науковою, педагогічною, видавничою, літературною, фольклористично-народознавчою діяльністю, патріотичною позицією в них, М. Максимович розвивав принципи та напрями слов'янського романтичного будительства в Україні, впливав на їх поширення серед передової інтелігенції в усьому українському обширі й вагомо вплинув на наше національне пробудження та його спрямування у визвольне русло.

Література

1. Єфремов Сергій. Максимович в історії української самосвідомості / Сергій Єфремов // Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1993. – С. 318–321.
2. Лімборський Ігор. Європейське та українське Просвітництво : незавершений проект? / І.В. Лімборський. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 363 с.
3. Луцький Юрій. Між Гоголем і Шевченком / Луцький Ю. – К. : Час, 1998. – 255 с.
4. Максимович Михайло. Передмова до збірки «Малороссийские песни» / Михайло Максимович // Історія української літературної критики та літературознавства : [хрестоматія] : у 3 кн. – К. : Либідь, 1996. – Кн. 1. – С. 111–115.
5. Максимович Михайло. О стихотворениях червонорусских / Михайло Максимович // Історія української літературної критики та літературознавства : [хрестоматія] : у 3 кн. – К. : Либідь, 1996. – Кн. 1. С. 115–124.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2015 року

УДК 821.161

Володимир Кузьменко
(м. Київ, Україна)

НЕОІМПРЕСІОНІСТИЧНА НОВЕЛІСТИКА ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО: СПЕЦИФІКА ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИЦІ

Стаття присвячена аналізу ідіостилю сучасної української письменниці Любові Пономаренко, справжнього майстра неоімпресіоністичної новели з небуденною внутрішньою напругою та енергетикою. Самобутність ідіостилю письменниці виявляється в оригінальному світобаченні і світосприйманні, точних психологічних деталях, образній, багатій мові; її твори сповнені щирістю та відвертістю. Висвітлюється специфіка сюжетобудови